

SYTUACJA MATERIALNA RODZINY A JAKOŚĆ ŻYCIA ORAZ ODCZUWANE EMOCJE U DZIECI W WIEKU SZKOLNYM

Joanna Koralewska-Samko, Katarzyna Sadowska

Institut Psychologii, Uniwersytet Gdański
Institute of Psychology, University of Gdańsk

FINANCIAL SITUATION, AND QUALITY OF LIFE, EMOTIONS AND MOOD IN SCHOOL CHILDREN

Summary. Previous studies indicated that poverty was linked to lower quality of life. The aim of this study is to answer on the following question: do children from families with low financial status differ in quality of life, emotions and mood from children living in families with average income? We also tested differences between children living in the city and in the countryside. 129 children aged 12-14 participated in the study. Children from families with low financial status evaluated their quality of life higher, and felt more happiness and love, as well as more positive in mood. Children from the city felt more fear than children living in the country. There were no statistically significant differences between children living in the city and country areas in quality of life and mood.

Key words: quality of life, financial status, emotions, children

Wprowadzenie

W Unii Europejskiej na 100 milionów osób w wieku poniżej 18 lat, około 27% jest zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym. Ponadto wskutek kryzysu gospodarczego odsetek dzieci żyjących w trudnych warunkach bytowych w wielu państwach członkowskich rośnie (Eurostat, 2010). Radzenie sobie z ubóstwem dzieci, a także propagowanie dobrostanu jest sprawą zasadniczą z punktu widzenia psychologii. Dotychczasowe badania dowiodły, że w porównaniu z rówieśnikami z rodzin o wysokim statusie finansowym, dzieci dorastające w ubóstwie i wykluczeniu społecznym słabiej radzą sobie w szkole, rzadziej cieszą się dobrym zdrowiem, a w późniejszym wieku nieczęsto w pełni realizują swój potencjał, gdyż w ich przypadku zagrożenie bezrobociem i biedą jest większe (Oatley, Jenkins, 2003).

Adres do korespondencji: Joanna Koralewska-Samko, e-mail, joanna-koralewska@wp.pl

W społeczeństwie industrialnym ubóstwo oznacza posiadanie mniejszych zasobów, co wiąże się z odczuwaniem wyższego poziomu stresu (Rutter i in., 1975). Badania potwierdziły również, iż obok stymulacji istotnym czynnikiem dla rozwoju jednostki jest odczuwanie stresu, które jest bardziej powszechne w ubogich rodzinach. Zmaganie się z biedą często pociąga za sobą większą ekspresję emocji negatywnych pod adresem dziecka (Radke-Yarrow, Richters, Wilson, 1988). Niski status finansowy ma też wpływ na pojawianie się problemów rozwojowych. Dzieci z rodzin biednych mają ograniczone możliwości realizacji wyznaczonych przez siebie celów. We współczesnym świecie media kreują postawy konsumpcjonizmu, przedstawiają przedmioty, aktywności dostępne dla zamożnych osób (Oatley, Jenkins, 2003).

Doświadczenie ubóstwa w młodym wieku może mieć szkodliwy wpływ na jakość życia i rozwój osobisty dziecka. Wysoki status finansowy nie oznacza jednak automatycznie szczęścia rodziny. Niezależnie od kwestii dochodów dobrostan może być zagrożony, jeżeli nie będą w pełni realizowane potrzeby człowieka w zakresie ochrony, zdrowia, edukacji. W takich sytuacjach zdrowe dziecko może zostać pozbawione możliwości wyboru oraz szans na prawidłowy rozwój, a także stać się narażone na wyłączenie społeczne (Rada Unii Europejskiej, 2012).

Z drugiej strony inne badania wykazały, że subiektywne poczucie szczęścia niekoniecznie musi iść w parze z obiektywnymi wskaźnikami, takimi jak na przykład dochód (Krok, 2012). Co więcej, osoby żyjące na niskim poziomie ekonomicznym, a nawet cierpiące głód i ubóstwo, są w stanie posiadać relatywnie satysfakcjonujący poziom dobrostanu (Biswas-Diener, Diener, 2001). Człowiek szczęśliwy i zadowolony z życia koncentruje się na tym, kim jest, a nie na tym, co posiada (Diener, Lucas, Oishi, 2008).

Istotną zatem kwestią wydaje się być monitorowanie jakości życia wśród dzieci i młodzieży oraz doznawanych przez nie emocji, które nierozzerwalnie wiążą się z dobrostanem. Problem ten stanowi główny nurt rozważań w niniejszym artykule. Przed prezentacją wyników badań własnych warto wspomnieć, iż począwszy od lat 60. ubiegłego stulecia tematyka jakości życia osób dorosłych w aspekcie zdrowia jak i choroby była dość szeroko podejmowana (Bańka, 2002). Znacznie mniej badań na ten temat prowadzono w odniesieniu do dzieci i młodzieży. Pierwsze badania psychologiczne, które pojawiły się na przełomie lat 70. i 80., dotyczyły głównie dzieci z niepełnosprawnością bądź chorych somatycznie. Niewiele badań natomiast prowadzono wśród tych zdrowych.

W Polsce tematyką tą zajmowali się dotychczas między innymi tacy badacze, jak Stanisław Kowalik, Maria Oleś czy Sławomira Sadowska. W dalszym ciągu jednak zauważa się zapotrzebowanie na narzędzia, za pomocą których można by mierzyć ten niezwykle istotny dla okresu rozwojowego czynnik. Jakość życia dzieci i młodzieży nierozzerwalnie wiąże się z jakością rozwoju (Bańka, 2002). W okresie wczesnego dzieciństwa niezwykle istotnym czynnikiem warunkującym rozwój i jakość życia jest więź emocjonalna z opiekunami. Z kolei przedmiotem badań nad osobami będącymi w okresie adolescencji są kwestie dotyczące kształtowania się tożsamości oraz autonomii. Mimo licznych badań prowadzonych w tych ob-

szarach tematycznych, wiele kwestii teoretycznych i metodologicznych nie zostało jeszcze rozstrzygniętych. Brak jest jednoznacznych wytycznych co do sposobu definiowania i pomiaru jakości życia (Oleś, 2010). Co więcej, używa się dodatkowych terminów, takich jak dobrostan, zadowolenie z życia, satysfakcja, w celu określenia tego, czym jest jakość życia.

Próbie uporządkowania kwestii terminologicznych podjął Kowalik (2011). Wyróżnił on obiektywną jakość życia, odnoszącą się do społeczno-ekonomicznych warunków oraz subiektywną jakość życia o charakterze psychologicznym. W ramach tej drugiej można mówić o refleksyjnej i przeżyciowej jakości życia. Pierwsza z nich rozumiana jest jako celowe wyrażanie emocjonalnego stosunku do ważnych dziedzin. Przeżyciowa jakość życia natomiast wyraża się w stosunku doświadczeń negatywnych do pozytywnych w danym czasie (Gilman, Huebner, 2003). Dodatkowo pozwala na formułowanie dość trafnych prognoz dotyczących późniejszych porażek bądź sukcesów ucznia. Wysoka ocena jakości życia to swoisty bufor, który zabezpiecza uczniów przed nadmiernie negatywną interpretacją różnego rodzaju sytuacji trudnych. Ponadto ułatwia podejmowanie efektywnych działań skierowanych na rozwiązanie problemu (Sirgy, 2002). Według Frisch (2000) refleksyjna ocena jakości życia wymaga uwzględnienia przez dziecko co najmniej trzech elementów: cech podmiotowych (potrzeby i dążenia), warunków środowiskowych (rodzina, rówieśnicy, szkoła) oraz aktywności własnej (nauka, rozrywka, prace domowe). Połączenie tych trzech obszarów pozwala na tworzenie się u dzieci doświadczeń, które rzutują na ocenę jakości życia.

Badania Huebner i współpracowników (2004) wykazały, iż refleksyjna jakość życia nie jest zróżnicowana wiekiem. Obala to powszechnie panujący stereotyp, iż adolescenti są w większości nieszczęśliwi. Nie stwierdzono również różnic pomiędzy dziewczętami i chłopcami w zakresie odczuwanej jakości życia. Zauważono również, że obniżona refleksyjna jakość życia dodatkowo koreluje z depresją, lękiem oraz sięganiem po substancje psychoaktywne.

U dzieci w wieku 10-13 lat zaobserwowano, iż pozytywna ocena jakości życia koreluje z poczuciem własnej skuteczności, ekstrawersją, wysoką samooceną, wewnętrznym poczuciem kontroli oraz niskim neurotyzmem (Gilman, Huebner, 2003).

Innym aspektem istotnie wpływającym na jakość życia są relacje z rodzicami. Wsparcie uzyskiwane od opiekunów oraz silne więzi emocjonalne pozytywnie wpływają na poczucie jakości życia dzieci (Leung, Leung, 1992).

Na ocenę jakości życia dzieci i młodzieży mają także wpływ różnego rodzaju niespodziewane wydarzenia. Negatywne doświadczenia, takie jak rozwód rodziców, umieszczenie w ośrodku wychowawczym czy śmierć bliskiej osoby, mogą prowadzić do gwałtownego spadku zadowolenia z życia, natomiast aktywność w różnego rodzaju klubach, otrzymanie dobrego świadectwa, działalność charytatywna – pozytywnie wpływają na dobrostan (Kowalik, 2011).

Niewątpliwie negatywne doświadczenia związane są z przeżywaniem przez ludzi emocji przykrych, natomiast zdarzenia pozytywnie wpływające na dobrostan

psychiczny budzą emocje przyjemne. Jak już wcześniej wspomniano, z oceną jakości życia nierozzerwalnie związane są doznawane stany emocjonalne.

Emocje trudno jest zdefiniować. Już rozważania Arystotelesa (384-322 p.n.e.) pokazują, iż emocje mają podstawę poznawczą, są przyjemne lub nieprzyjemne oraz zawierają bodziec do działania. Emocje wpływają na nasze późniejsze sądy, także te, które dotyczą jakości życia. Natężenie emocji i ich wpływ na nas zależy od tego, co myślimy o zdarzeniach nas dotykających.

Oatley wraz z Johnsonem-Lairdem jest współautorem teorii emocji, która interpretuje je jako procesy odpowiedzialne za wyznaczenie i zmiany celów działania, priorytetów. To emocje porządkują wszelkie działania człowieka jak i zwierząt. Rdzeniem emocji jest gotowość do działania i konstruowanie planów. Emocja nadaje priorytet jednemu lub kilku rodzajom działania i tworzy poczucie ich pilności. Spowodowane są zazwyczaj przez umyślne lub nieumyślne wartościowanie jakiegoś zdarzenia ważnego dla osiągnięcia zamierzonego przez podmiot celu (Oatley, Jenkins, 2003). Osobiste cele człowieka oraz ich realizowanie ma znaczący wpływ na ocenę jakości życia.

Do celów badania przyjęto za Wojciszke i Baryłą (2004) definicję emocji rozumianej jako stany afektywne o swoistej ekspresji mimicznej i pantomimicznej oraz jasno określonych przyczynach. Charakteryzują się one silnym pobudzeniem fizjologicznym i krótkotrwałym przebiegiem. Odczuwanie emocji jest dostępne człowiekowi w postaci świadomej oceny własnego stanu afektywnego – „Jestem smutny”, „Jestem zły”.

Termin „nastrój” odnosi się do stanu emocjonalnego, który trwa zwykle przez godziny, dni lub tygodnie, czasem jako tło o niskiej intensywności. Często mają charakter bezprzedmiotowy, nieukierunkowany. Frijda (1988) uważa, że jest to kryterium rozróżniające nastrój od emocji. Emocje powodują tendencje do zmiany stanu gotowości w działanie, natomiast nastroje podtrzymują te stany i opierają się zmianie (Oatley, Jenkins, 2003). Dla potrzeb badania za nastrój uznano za Wojciszke i Baryłą (2004): „stan afektywny o umiarkowanej intensywności i rozlanym charakterze oraz pozbawiony wyraźnego komponentu pobudzenia fizjologicznego”. Zmienna ta jest bardzo ważna ze względów psychologicznych, gdyż wpływa na sądy i zachowania ludzi. Im człowiek znajduje się w lepszym nastroju, tym wyższy jest poziom wykonywanych przez niego zadań. Ma to wpływ na zadowolenie z osiągnięć, a w rezultacie może zwiększać ocenę jakości życia (Wojciszke, Baryła, 2004).

Stwierdzono, że nastrój decyduje o poziomie przetwarzania informacji przez odbiorcę. Co więcej, ludzie w pozytywnym nastroju funkcjonują w sposób bardziej twórczy i oryginalny, myślą abstrakcyjnie i globalnie. Trzeba też pamiętać, że nastrój wpływa na zachowanie ludzi. Ludzie w pozytywnym nastroju są bardziej prospołeczni i uprzejmi, a także stają się bardziej skłonni do współpracy, zaś mniej do rywalizacji.

Cel badań

Celem badania jest porównanie dzieci pochodzących z rodzin o niskim i średnim statusie finansowym pod względem jakości życia i dominujących emocji. Postawiono następujące pytania badawcze:

1. Czy dzieci pochodzące z rodzin o niskim i średnim statusie materialnym różnią się w zakresie poziomu jakości życia?
2. Czy dzieci pochodzące z rodzin o niskim statusie materialnym doświadczają będą więcej emocji negatywnych w porównaniu z dziećmi z rodzin o średnim statusie finansowym?
3. Czy zachodzi zróżnicowanie między dziewczętami z rodzin o niskim i średnim statusie materialnym w zakresie poziomu jakości życia i dominujących emocji?
4. Czy zachodzi zróżnicowanie między chłopcami z rodzin o niskim i średnim statusie materialnym w zakresie poziomu jakości życia i dominujących emocji?
5. Czy istnieje zależność pomiędzy odczuwanymi emocjami a deklarowaną jakością życia?

Udzielenie odpowiedzi na powyższe pytania badawcze wymagało zastosowania odpowiednich do badanych problemów testów psychologicznych.

Metoda

Grupa badana

Badaniem objęto grupę $N = 129$ dzieci w wieku 12-14 lat ($M = 13,3$), zamieszkałych w mieście Gdańsku ($N = 69$) oraz na terenach wiejskich województwa pomorskiego ($N = 60$). Łącznie przebadano 69 dziewcząt (niski status materialny $N = 32$, średni status materialny $N = 37$) i 60 chłopców (niski status materialny $N = 31$, średni status materialny $N = 29$). W celu przydzielenia dzieci do odpowiedniej grupy przeprowadzono wywiady z prawnym opiekunem dziecka dotyczące sytuacji materialnej, statusu finansowego rodziny oraz form pomocy udzielanej rodzinie przez placówki pomocowe typu Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie, Caritas itp. Informacje potwierdzone i uzupełnione zostały także poprzez wywiady z pedagogiem i psychologiem szkolnym. Pod uwagę przy przydzielaniu dzieci do grupy badanej brano również korzystanie przez dzieci z form pomocy kierowanych ze strony szkół, takich jak darmowe obiady lub zajęcia socjoterapeutyczne. Granicą podziału na grupy była kwota dochodu wyznaczona przez Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie w Gdańsku jako kryterium otrzymywania zasiłku rodzinnego oraz dodatków do zasiłku rodzinnego, czyli 539 zł. Spośród badanych dzieci 66 pochodziło z rodzin o średnim statusie finansowym, natomiast 63 dzieci z rodzin o niskim statusie finansowym (dochód brutto na członka rodziny nie przekraczał kwoty 539 zł). Rodziny te objęte były pomocą socjalną. Do badania wybrano rodziny pełne z dwójką lub trójką dzieci biologicznych. Rodzice badanych dzieci posiadali wykształcenie średnie lub zawodowe.

W badaniu wykorzystano następujące narzędzia pomiarowe: Skalę Jakości Życia Uczniów stworzoną przez Stanisława Kowalika oraz dwie skale z testu Skale do

Pomiaru Nastroju i Sześciu Emocji (Skala Nastroju i Kwestionariusz Emocji) autorstwa Bogdana Wojciszke oraz Wiesława Baryły.

Skala jakości życia uczniów. Skala Jakości Życia Uczniów autorstwa Stanisława Kowalika powstała na bazie wieloletniego doświadczenia badacza oraz analizy wielu narzędzi pomiarowych, między innymi: *The Quality of Life Scale* (Campbell, Converse, Rodgers, 1976), Eurobarometru (Inglehart, 1997), *The Quality of Life Inventory* (Frisch, 1998), Skali Jakości Życia Uczniów (Sadowska, 2006). Skala składa się z 12 pozycji dotyczących poszczególnych dziedzin życia. Dziedziny życia zostały pogrupowane w 4 główne kategorie: Życie rodzinne, Życie szkolne, Funkcjonowanie w społeczności lokalnej, Zadowolenie z siebie. Osoby badane wskazują na pięciostopniowych skalach, na ile zadowolone lub niezadowolone są z poszczególnych dziedzin życia. Im niższy wynik, tym mniejsze zadowolenie z danej dziedziny życia dziecka.

Skala Nastroju. Skala Nastroju Ogólnego stworzona przez Bogdana Wojciszke i Wiesława Baryłę przeznaczona jest do badania ogólnego nastroju pozytywnego lub negatywnego. Składa się ona z 12 twierdzeń (6 takich, w których odpowiedź twierdząca wskazuje na pozytywny nastrój i 6 z kluczem odwrotnym). Zadaniem badanego jest ustosunkowanie się na pięciostopniowych skalach szacunkowych jak dalece zgadzają się bądź nie z każdym ze stwierdzeń. Wynikiem ogólnym skali jest średnia ocen z poszczególnych skal szacunkowych. Badani dostali instrukcję, aby opisać nastrój przeżywany w ciągu całego tygodnia poprzedzającego badanie.

Kwestionariusz Emocji. Zamysł teoretyczny konstrukcji oraz poszczególne pozycje autorzy – Bogdan Wojciszke i Wiesława Baryła – zaczerpnęli od Eda Dienera i jego współpracowników (Diener, Smith, Fujita, 1995).

Kwestionariusz Emocji składa się z 24 przymiotników oznaczających nazwy emocji, po cztery na każdą z sześciu emocji głównych, takich jak radość, miłość, strach, gniew, poczucie winy i smutek. Zadaniem osoby badanej jest wskazanie na siedmiostopniowej skali szacunkowej jak często czuli daną emocję (1 – nigdy, 7 – zawsze). Wyniki dla każdej z sześciu emocji głównych są średnią składających się na nią emocji szczegółowych. Badanym podana została instrukcja, aby oceniali występowanie tychże emocji w czasie ostatniego tygodnia (Wojciszke, Baryła, 2004).

Autorzy testu wykonali wiele analiz przy sprawdzaniu rzetelności zewnętrznej skal, gdyż stany emocjonalne z natury są mniej stabilne od cech osobowości, dla których zwykle określa się taką rzetelność.

Interpretując liczne dane, autorzy ustalili, że stany te zachowują pewien niewielki poziom stabilności w okresie kilku tygodni oraz że spada ona z upływem czasu. Stałość wyższa jest dla specyficznych emocji niż dla nastroju.

Analizy czynnikowe Skali Nastroju Ogólnego wskazały jeden silny czynnik (59-68% wyjaśnionej wariancji wyników skali). Skala ma więc wyraźnie charakter jednoczynnikowy. Trzeba pamiętać, że odpowiedzi na pytania mają charakter dychotomiczny.

Wspólna analiza czynnikowa Skal Emocji (dla sześciu skal łącznie) ujawniła pięć czynników. Najsilniejszy okazał się czynnik dwubiegunowy radość – smutek. Pozostałe odpowiadały skalom emocji, którymi były: gniew, strach, miłość i poczucie winy.

Procedura badania

Procedurę badania rozpoczęto od uzyskania zgody dyrektorów wybranych placówek edukacyjnych na przeprowadzenie badań na terenie instytucji. Dyrektorom zostały przedstawione materiały wykorzystane do badania, instrukcja badania, cel badania oraz sposób wykorzystania wyników. Następnie badacze uzyskali zgody rodziców lub opiekunów prawnych dzieci na przeprowadzenie badania. Rodzice zostali powiadomieni o celu badania oraz metodach wykorzystywanych do badania. Bardzo ważnym punktem procedury badania były wywiady przeprowadzone z opiekunami prawnymi dzieci na temat sytuacji materialnej rodziny, statusu finansowego, korzystania z poszczególnych form pomocy społecznej, warunków lokalowych oraz struktury rodziny (liczba członków rodziny zamieszkujących gospodarstwo domowe). Informacje te posłużyły przydziałowi dzieci do grup. Informacje o sytuacji rodzinnej zostały poszerzone również o dane uzyskane podczas wywiadów z psychologami, pedagogami placówek edukacyjnych, do których uczęszczały dzieci. Były to głównie dane dotyczące korzystania przez dzieci lub rodzinę z innych form pomocowych, takich na przykład, jak: darmowe obiady w szkole, paczki świąteczne, kluby, świetlice środowiskowe, zajęcia socjoterapeutyczne lub inne nieodpłatnie kierowane do dzieci.

Po przydzieleniu dzieci do grup badanych rozpoczęto badanie kwestionariuszowe. Uczniowie wypełniali kwestionariusze w zespołach klasowych podczas godziny wychowawczej.

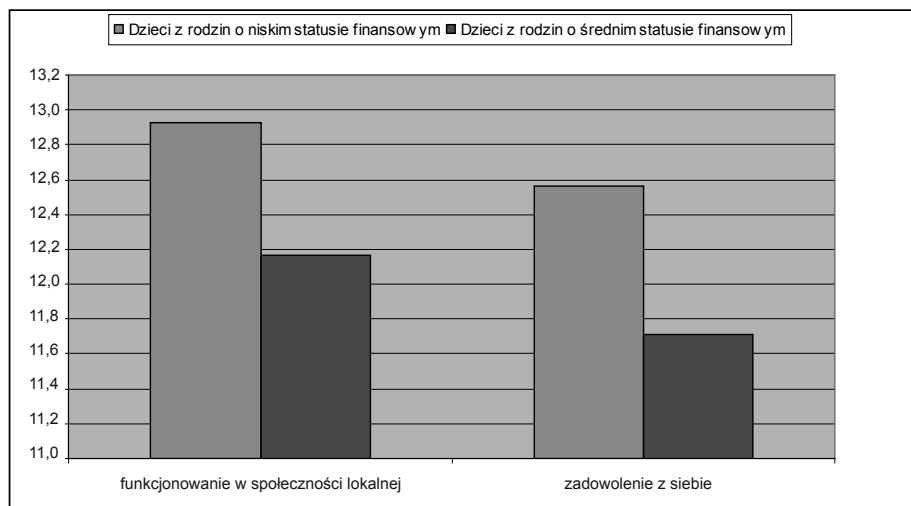
Wyniki

Różnice w ocenie jakości życia dzieci pochodzących z rodzin o niskim i średnim statusie finansowym

Przeprowadzono analizę porównań międzygrupowych z wykorzystaniem testu *t*-Studenta. Wyniki prezentuje tabela 1 oraz rycina 1.

Tabela 1. Istotność różnic pomiędzy dziećmi pochodzącymi z rodzin o niskim i średnim statusie finansowym w zakresie oceny jakości życia

	Dzieci z rodzin o niskim statusie finansowym		Dzieci z rodzin o średnim statusie finansowym		Test <i>t</i>		Istotność	
	<i>M</i>	<i>SE</i>	<i>M</i>	<i>SE</i>				
Życie rodzinne	13,15	0,239	13,01	0,206	0,438	0,440	ni.	ni.
Funkcjonowanie w społeczności lokalnej	12,93	0,261	12,17	0,202	2,335	2,301	0,021	0,023
Zadowolenie z siebie	12,56	0,240	11,71	0,261	2,348	2,382	0,020	0,019
Życie szkolne	11,44	0,356	11,10	0,236	0,819	0,797	ni.	ni.

Rycina 1. Zróżnicowanie oceny jakości życia w grupie dzieci pochodzących z rodzin o niskim i średnim statusie finansowym

Analiza wykazała istotne różnice pomiędzy dziećmi pochodzącymi z rodzin o niskim i średnim statusie finansowym w wymiarach: funkcjonowanie w społeczności lokalnej oraz zadowolenie z siebie. Dzieci z rodzin o niskim statusie finansowym wyżej oceniają swoje funkcjonowanie w społeczności lokalnej niż dzieci z rodzin o średnim statusie finansowym. Ponadto są bardziej zadowolone z samych siebie w porównaniu do dzieci z rodzin o średnich dochodach.

Różnice w zakresie doznawanych emocji i nastroju dzieci pochodzących z rodzin o niskim i średnim statusie finansowym

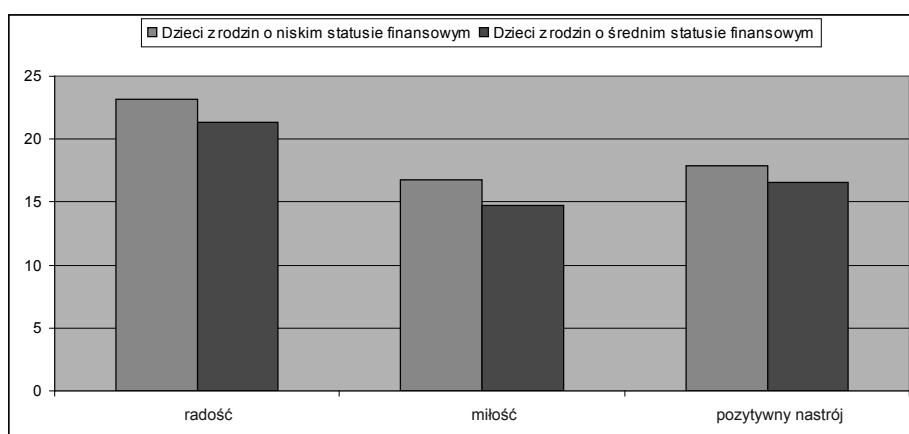
Przeanalizowano różnice ponownie za pomocą testu *t*-Studenta. Tabela 2 oraz rycina 2 przedstawiają otrzymane wyniki.

Tabela 2. Istotność różnic pomiędzy dziećmi pochodzącymi z rodzin o niskim i średnim statusie finansowym w zakresie doznawanych emocji i nastroju

	Dzieci z rodzin o niskim statusie finansowym		Dzieci z rodzin o średnim statusie finansowym		Test <i>t</i>		Istotność	
	M	SE	M	SE				
Radość	23,15	0,548	21,35	0,562	2,319	2,341	0,021	0,022
Miłość	16,78	0,699	14,76	0,537	2,329	2,294	0,021	0,24

cd. tabeli 2

Strach	10,03	0,631	11,13	0,587	-1,269	-1,270	ni.	ni.
Gniew	11,98	0,702	12,13	0,657	-0,151	-0,151	ni.	ni.
Wina	10,69	0,673	9,91	0,513	0,937	0,922	ni.	ni.
Smutek	10,61	0,723	10,41	0,641	0,274	0,273	ni.	ni.
Negatywny nastrój	9,80	0,682	11,03	0,603	-1,357	-1,353	ni.	ni.
Pozytywny nastrój	17,85	0,501	16,57	0,396	2,024	1,998	0,42	0,048

Rycina 2. Zróżnicowanie w zakresie doznawanych emocji w grupie dzieci pochodzących z rodzin o niskim i średnim statusie finansowym

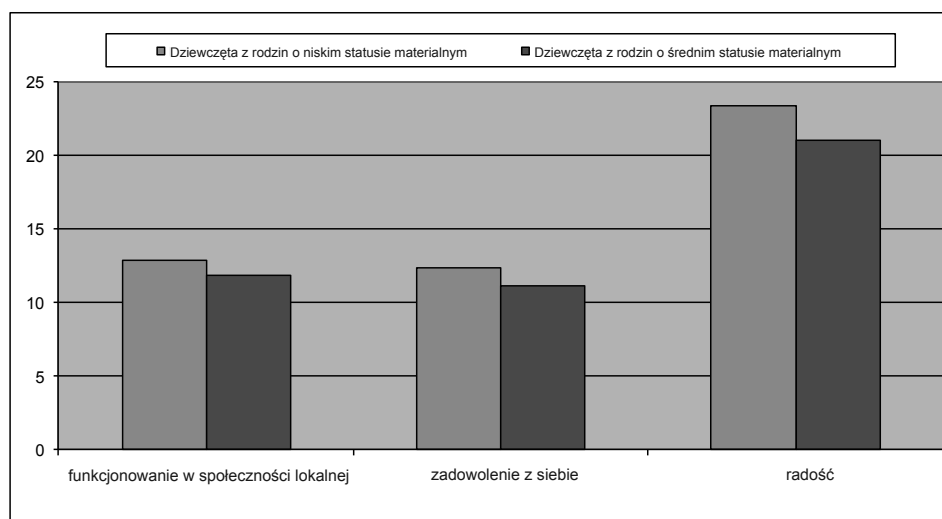
W wyniku analiz wykazano istotne statystycznie różnice w zakresie doznawanych emocji, takich jak radość i miłość oraz w wymiarze pozytywny nastrój pomiędzy badanymi grupami. Dzieci z rodzin o niskim statusie finansowym odczuwają wyższy poziom radości i miłości niż dzieci pochodzące z rodzin o średnim statusie finansowym. Ponadto u dzieci z rodzin ubogich dominuje bardziej pozytywny nastrój w porównaniu z dziećmi z rodzin o średnim statusie materialnym.

Różnice między dziewczętami pochodzącymi z rodzin o niskim i średnim statusie materialnym w zakresie odczuwanych emocji i nastroju oraz jakości życia

Wyniki analizy istotne statystycznie prezentuje tabela 3 oraz rycina 3.

Tabela 3. Istotność różnic pomiędzy dziewczętami pochodzącymi z rodzin o niskim i średnim statusie materialnym w zakresie oceny jakości życia oraz doświadczanych emocji i nastroju

	Dziewczęta z rodzin o niskim statusie materialnym		Dziewczęta z rodzin o średnim statusie materialnym		Test <i>t</i>		Istotność	
	<i>M</i>	<i>SE</i>	<i>M</i>	<i>SE</i>				
Funkcjonowanie w społeczności lokalnej	12,892	0,409	11,853	0,250	2,289	2,165	0,025	0,036
Zadowolenie z siebie	12,357	0,395	11,195	0,356	2,146	2,181	0,036	0,033
Radość	23,392	0,851	21,097	0,763	1,976	2,007	0,049	0,48

Rycina 3. Zróżnicowanie w zakresie oceny jakości życia i doświadczanych emocji u dziewcząt pochodzących z rodzin o niskim oraz średnim statusie materialnym

Dziewczęta z rodzin o niskim statusie materialnym wyżej oceniały swoje funkcjonowanie w społeczności lokalnej oraz uzyskały wyższe wyniki na skali zadowolenia z siebie w porównaniu z dziewczętami z rodzin o średnim statusie materialnym. Ponadto odczuwały wyższy poziom radości.

Badając różnice między chłopcami pochodzącymi z rodzin o niskim i średnim statusie materialnym w zakresie odczuwanych emocji i nastroju oraz jakości życia, analizy nie wykazały różnic między grupami. Chłopcy pochodzący z rodzin o niskim statusie finansowym nie różnią się od chłopców pochodzących z rodzin o średnim statusie finansowym pod względem badanych zmiennych.

Jakość życia a odczuwane emocje

Przeprowadzona analiza korelacji *r*-Pearsona wykazała, iż satysfakcja z życia rodzinnego pozytywnie korelowała z emocją radość ($r = 0,245, p = 0,005$) oraz ujemnie ze strachem ($r = -0,213, p = 0,015$), gniewem ($r = -0,224, p = 0,011$), poczuciem winy ($r = -0,219, p = 0,013$) i smutkiem ($r = -0,268, p = 0,002$). Zatem uczniowie (niezależnie od płci oraz statusu finansowego rodziny), którzy wyżej oceniali swoje życie rodzinne, odczuwali wyższy poziom radości oraz niższy poziom strachu, gniewu, poczucia winy i smutku.

Podobne wyniki uzyskano w przypadku satysfakcji z funkcjonowania w społeczności lokalnej. Dzieci, które wyżej oceniali swoje funkcjonowanie w społeczności lokalnej, odczuwały wyższy poziom radości ($r = 0,365, p = 0,001$) miłości ($r = 0,241, p = 0,006$) oraz niższy poziom strachu ($r = -0,336, p = 0,001$), poczucia winy ($r = -0,186, p = 0,035$) i smutku ($r = -0,347, p = 0,001$).

Wyniki badania wykazały również pozytywną korelację między zadowoleniem z siebie a emocją radość ($r = 0,352, p = 0,001$) oraz ujemną z emocjami strachu ($r = -0,265, p = 0,002$), gniewu ($r = -0,298, p = 0,001$), poczucia winy ($r = -0,293, p = 0,001$) i smutku ($r = -0,440, p = 0,001$).

Z opisanych wyżej korelacji wyciągnąć można wniosek, że dzieci, które odczuwają w życiu wyższą satysfakcję z rodziny, siebie samego oraz swojego środowiska lokalnego, odczuwają także niższy poziom emocji przykrych, takich jak smutek, gniew czy strach. Ponadto stwierdzono występowanie dodatniej korelacji między takimi wymiarami, jak pozytywny nastrój (Skala Nastroju Ogólnego) a oceną jakości życia rodzinnego ($r = 0,295, p = 0,001$), a także między funkcjonowaniem w społeczności lokalnej ($r = 0,283, p = 0,001$) a zadowoleniem z siebie ($r = 0,463, p = 0,001$).

Dyskusja

Wyniki otrzymane w prezentowanym badaniu pozwoliły na uzyskanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze.

Dzieci z rodzin o niższym statusie finansowym są bardziej zadowolone z funkcjonowania w społeczności lokalnej, co może nasuwać myśl, że dzieci z tych rodzin bardziej angażowane są w życie społeczności, pomoc i działalność na jej rzecz, co daje poczucie spełnienia, szczęścia. Wniosek ten potwierdzają wcześniejsze badania dotyczące wdzięczności, mówiące, że regularne odczuwanie wdzięczności powoduje silne odczuwanie szczęścia i wpływa na lepsze zdrowie (Emmons, McCullough, 2003). Różne formy okazywania życzliwości, np. robienie kolacji, zakupów dla kogoś, zwiększają poczucie szczęścia (Emmons, McCullough, 2003). Co więcej, ograniczony (ze względu na sytuację finansową) dostęp rodzin uboż-

szych do dodatkowych źródeł rozrywki, takich jak kina, teatry itp., powodować może, że dzieci z tych rodzin częściej spędzają czas na wspólnej organizacji zabawy, rozmowie. Duże znaczenie może mieć wspólne spędzanie czasu aktywnie, wśród rówieśników, zamiast spędzanie go na samotnej grze komputerowej. We współczesnym świecie gry komputerowe, portale społecznościowe, gadzety elektroniczne stały się wyznacznikiem akceptacji w grupie społecznej. Dzieci coraz więcej czasu spędzają na zabawie indywidualnie, problemem staje się współpraca w grupie, nawiązywanie relacji rówieśniczych. Ograniczony dostęp do drogiego sprzętu elektronicznego dzieci z rodzin uboższych może być powodem większego zaangażowania w życie społeczności lokalnej, silniejszych więzi międzyludzkich. Ponadto materializm u młodzieży wiąże się ze wzrostem wrogości w stosunku do innych ludzi (Froh i in., 2011). Dodatkowo w rodzinach o niższym statusie finansowym częściej jedno lub oboje z rodziców nie pracuje, spędzając czas w domu. Fakt dostępności rodzica, jego obecność, może również przyczynić się do zwiększenia satysfakcji z życia u dzieci. Dalsza analiza z podziałem grupy badanej na płeć wykazała, że istotne statystycznie różnice w zakresie zadowolenia z funkcjonowania w społeczności lokalnej, występują jedynie pomiędzy dziewczętami z rodzin o różnym statusie finansowym.

Dzieci z rodzin o niższym statusie finansowym okazały się również bardziej zadowolone z samych siebie. Wynik ten może wydawać się zaskakujący, jednakże zaangażowanie w pomaganie innym, nastawienie na różne formy życzliwości, które, jak stwierdzono, są źródłem szczęścia, może być tu wytłumaczeniem. Co więcej, wcześniejsze badania pokazują, że młodzież, która ma wysokie aspiracje finansowe, jest bardziej narażona na przeżywanie symptomów depresyjnych, niepokoju, ma mniejszą satysfakcję z życia niż młodzież, która nie ma takich aspiracji (Kasser, Ryan, 1993). Z wcześniej prowadzonych badań wynika również, że nastawienie materialistyczne u młodzieży wiąże się z gorszymi osiągnięciami w nauce, co także może wpływać ujemnie na zadowolenie z siebie (Froh i in., 2011). Warto byłoby się zastanowić, czy dzieci z rodzin o niższym statusie finansowym nie otrzymują więcej wzmocnień społecznych niż dzieci z rodzin o wyższym poziomie finansowym, gdzie często nagrodą stają się przedmioty materialne. Rodzice rekompensują swoją nieobecność w domu drogimi prezentami. W rodzinach ubogich, gdzie sytuacja finansowa często spowodowana bezrobociem ogranicza dostępność do drogiego sprzętu, wzmocnienia zastępowane są pochwałą słowną, wspólnie spędzaniem czasem, co pozytywnie wpływa na kształtowanie samooceny przez dziecko. Ponadto w rodzinach o niskim statusie finansowym często występuje problem braku wykształcenia rodziców. Rodzice tacy mogą stawiać swoim dzieciom niższe wymagania, jeśli chodzi o odnoszenie sukcesów edukacyjnych, mniej oczekują niż bardziej wykształceni rodzice dzieci z rodzin o wyższym statusie finansowym, gdzie liceum, studia wyższe mogą być jedyną akceptowalną drogą edukacji. Faktem jest, że wysokie wymagania, oczekiwania rodzą stres i obniżają zadowolenie z życia. Dalsza analiza z podziałem grupy badanej na płeć wykazała, że różnice w zakresie zadowolenia z siebie samych, występują jedynie pomiędzy dziewczętami z rodzin o odmiennym statusie finansowym. W grupie chłopców nie zaobserwowano tych

różnic. Ponadto dziewczęta z rodzin ubogich odczuwają więcej radości niż dziewczęta z rodzin o średnim statusie materialnym. Pozwala to na wysunięcie ogólnego wniosku, iż sytuacja materialna rodziny ma większe znaczenie dla oceny dobrostanu i odczuwania pozytywnych emocji u dziewcząt niż u chłopców. Płeć może być tu zmienną pośredniczącą.

Analiza wykazała istnienie dodatniej korelacji jakości życia z pozytywnymi emocjami. Ponadto wysoka jakość życia ujemnie korelowała ze strachem, gniewem i smutkiem. Zatem poczucie satysfakcji z życia można rozpatrywać w kategoriach bufora, który chroni dziecko przed emocjami nieprzyjemnymi oraz zwiększa poczucie radości.

Bardzo ważną kwestią wydaje się być kontynuacja badań dotyczących grupy dzieci pochodzących z rodzin o wysokim statusie materialnym. Uzyskane wyniki zachęcają do przeprowadzenia dalszych, bardziej szczegółowych analiz. Pozwolą one na dokładniejsze wyodrębnienie zmiennych pośredniczących w badaniu oceny dobrostanu i odczuwania emocji. Uzyskane w tych analizach wyniki mogłyby poszerzyć wiedzę na temat odczuwanej jakości życia i doświadczanych emocji w kontekście kultury promującej wartości materialne.

Literatura cytowana

- Bańka, A. (2002). *Społeczna psychologia środowiskowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Biswas-Diener, R., Diener, E. (2001). Making the best of a bad situation: Satisfaction in the slums of Calcutta. *Social Indicators Research*, 55, 349.
- Campbell, A., Converse, P.E., Rodgers, W.L. (1976). *The Quality of American Life: Perceptions, evaluations, and satisfactions*. New York: Russell Sage Foundation.
- Diener, E., Lucas, R.E., Oishi, S. (2008). Dobrostan psychiczny. Nauka o szczęściu i zadowoleniu z życia. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* (s. 35). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Diener, E., Smith, H., Fujita, F. (1995) The personality structure of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 130-141.
- Emmons, R.A., McCullough, M.E. (2003). Counting blessings versus burdens: Experimental studies of gratitude and subjective well-being in daily life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 377-389.
- Eurostat (2010). Komunikat z badań. *Badanie EU-SILC*.
- Frijda, N. (1988). The laws of emotion. *American Psychologist*, 43, 349-358.
- Frisch, M.B. (1998). Quality of Life Therapy and assessment in health care. *Clinical Psychology. Science and Practice*, 5, 19-40.
- Frisch, M.B. (2000). Improving mental and physical health care through quality of life therapy and assessment. W: E. Diener, D.R. Rahtz (red.), *Advances in quality of life theory and research* (s. 207-241). Dordrecht: Kluwer Academic Press.
- Froh, J.J., Emmons, R.A., Card, N.A., Bono, G., Wilson, J. (2011). Gratitude and the reduced costs of materialism in adolescents. *Journal of Happiness Studies*, 12, 289-302.

- Gilman, R., Huebner, E.S. (2003). A review of life satisfaction research with children and adolescents. *School Psychology Quarterly*, 18, 192-205.
- Huebner, E.S. (2004). Research on assessment of life satisfaction on children and adolescents. *Social Indicators Research*, 66, 3-33.
- Huebner, E.S., Gilman, R., Suldo, S.M. (2007). Assessing Perceived Quality of Life in Children and Youth. W: S.R. Smith, L. Handler (red.), *The Clinical Assessment of Children and Adolescents* (s. 347-363). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Huebner, E.S, Suldo, S.M., Smith, L.C., McKnight, C.G. (2004). Life satisfaction in children and youth: Empirical foundations and implications for school psychologists. *Psychology in the Schools*, 41, 81-93.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and post-modernization. Cultural, economic, and political change in 43 societies*. New York: Princeton University Press.
- Kasser, T., Ryan, R.M. (1993). A dark side of American dream: correlates of financial success as a central life aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 410-422.
- Kowalik, S. (2011). *Psychologia ucznia i nauczyciela*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Krok, D. (2012). Systemowe ujęcie rodziny w badaniach dobrostanu psychicznego jej członków. W: D. Krok, P. Landwójtowicz (red.), *Rodzina w nurcie współczesnych przemian*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Leung, J.P., Leung, K. (1992). Life satisfaction, self-concept, and relationship with parents in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 21, 653-665.
- Oatley, K., Jenkins, J.M. (2003). *Zrozumieć emocje*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Oleś, M. (2010). *Jakość życia młodzieży w zdrowiu i w chorobie*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Rada Unii Europejskiej (2012). *Zapobieganie ubóstwu i wykluczeniu społecznemu dzieci, radzenie sobie z tymi zjawiskami oraz propagowanie dobrostanu dzieci – Konkluzje Rady*, 14437/12.
- Radke-Yarrow, M., Richters, J., Wilson, W.E. (1998). Child development in the network of relationships. W: R. A. Hinde, J. Stevenson-Hinde (red.), *Relationships within families: mutual influences* (s. 48-67). Oxford: Clarendon Press.
- Rutter, M., Yule, B., Quinton, D. i in. (1975). Attainment and adjustment in two geographical areas: III Some Factors accounting for area differences. *British Journal of Psychiatry*, 126, 520-533.
- Sadowska, S. (2006). *Jakość życia uczniów z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Sirgy, J. (2002). *The psychology of quality of life*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Wojciszke, B., Baryła, W. (2004). Skale do pomiaru nastroju i szczęścia emocji. *Czasopismo Psychologiczne*, 11, 31-47.